MILLIY QADRIYATLAR ASOSIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA AXLOQIY SIFATLARNI SHAKLLANTIRISHNING METODIK IMKONIYATLARI

Kayumova N.M.
Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti

Tayanch so'zlar: demokratik jarayon, ijtimoiy munosabat, erksevarlik, moddiy farovonlik, milliylik, odamiylik, mehr-oqibat, psixodiagnostik, faoliyat.

Ключевые слова: демократический процесс, общественное отношение, мужественность, материальное благополучие, национальность, человечность, доброта, психодиагностика, активность.

Key words: democratic process, human social attitude, tyranny, material well-being, nationality, humanity, kindness, psychodiagnostics, activity.

Qadriyatlar hamisha muayan faoliyatlar ko'rinishida namoyon bo'lib kelgan. Insonlarning voqelikka bo'lgan munosabatlari mazmunini ifoda etib ,ularning fe'l atvorlari, say harakatlari yo'nalishlari tarzida ifodalangan. Qadriyatlar ma'lum bir xalqning ko'p ming yillik tarixiy- madaniy tajribalari sifatida shakllanib, ularning turmush tarzi, tafakkur mahsuli sifatida yaratilgan . Xalqning qadimiy urf- odatlari, an'analari,marosimlari umuminsoniy va milliy qadriyatlarga mansublik ifodasidir.Qadriyatlar qaysidir millat va xalqlarning hursandchilik va qayg'uli o'tmishi, tarixiy, madaniy tajribalari, sabr bardoshi, baxtiyor kunlarining ifodasidir.Bizning fikrimizcha, umuminsoniy qadriyatlar tushunchasi umumjamiyat ahamiyatiga ega bo'lgan, insoniyatning mavjudligi, o'tmishi, buguni va kelajagini, yashash tarzining asosiy yo'nalishlari, tartib qoidalarini, odamlarning eng azaliy orzu-umidlari va ideallarini o'zida aks ettiradigan qadriyatlarining umumiy shakllarini ifodalaydi. Umuminsoniy qadriyat tushunchasining ob'ektiv asosini ijtimoiy munosabatlar va jarayonlar, insoniyatning uzluksiz xayotini va turmush tarzini umumlashtiradigan jamiyat tashkil etadi. Umuminsoniy qadriyatlar zaminida birinchi galda tinchlik, demokratik islohatlar tufayli shakllangan inson baxt-saodati, ozodlik, erkinlik kabi umumijtimoiy ma'no va mazmun kashf etadigan qadriyatlardan iborat

tushuncha mavjud. Bir so'z bilan aytganda "Qadriyat" tushunchasi bizga arabcha "qadri" so'zidan kirib kelib, borliq va jamiyatda biror bir narsa va hodisaning insonlar o'rtasidagi o'zaro ijtimoiy munosabatlardagi tutgan muhim ahamiyatni ifoda etish uchun qo'llanilb kelinmoqda. Bu masalaning biinchi tomoni edi. Masalaning ikkinchi tomoni shundan iboratki, "qadriyat" so'zi qadim zamonlarda paydo bo'lgan va barcha xalqlar tillarida mavjud. Bu tushuncha bir necha ming yillik tarixga egadir.

Milliy qadriyatlar,ularning ahvoli,kelajak taqdiri kishilarni doimiy qiziqtirib kelgan muammolardandir.Afsuski,o'tmishda ushbu masalaga jamiyatimiz tomonidan yetarli darajada e'tibor berilmadi.Endilikda demokratik jarayonda ko'p millatli mamlakatimiz milliy qadriyatlarni qayta idrok etish va anglashni talab etadi. Milliy qadriyatlar tushunchasi tor va keng ma'noda ishlatiladi. Tor ma'noda quydagicha ifodalanadi: milliy qadriyatlar muayyan bir millatning,elatning qiziqishlari va manfaatlari yig'indisini,mazmunini tashkil etadi.Keng ma'noda quydagicha ifodalanadi : milliy qadriyatlar muayyan bir davlatda yashovchi barcha millatlar va elatlarning manfaati va qiziqishlarini ifodalovchi munosabatlar yig'indisidir.

Milliy qadriyatlar asosida axloqiylik sifatlari har bir shaxsda quyidagicha namoyon bo'ladi:

- o'z millatining milliy va ma'naviy sohada erishgan yutuqlari, uning obro'-e'tibori bilan g'ururlanish ,faxrlanish hissini o'zida his qilishi, millatning har qanday muammolariga befarq bo'lmaslik va unga javobgarlik hissini anglashi;
- o'z xalqi ,millatiga g'amxo'rlik qilishi;
-o'z xalqining , millatining moddiy-ma'naviy me'rosini ardoqlash, asrab-avaylashi;
-xalqning milliy- ma'naviy,umumbashariy qadriyatlarini, milliy an'analarini, milliy urf-odatlarini hurmat qilishi, ularni boyitishga bir so'z bilan aytganda takomillashtirishga o'z hissasini qo'shishi;
-o'z xalqiga,millatiga bo'lgan mehr-muhabbatini amalda ko'rsata olish kabilar

Milliy qadriyatlar asosida axloqiy sifatlarni tarbiyalash bu o'zligini anglash, milliy o'z-o'zini anglash bilan bevosita bog'liqdir. Zotan, milliy qadriyatlar asosida axloqiylik millatning qadr-qimmatini, or-nomusini, shon-sharafini tushunib yetgan, anglagan insondagina bo'ladi. Demak, har bir jamiyat a'zosi, ota-onalar, pedagog-tarbiyachilar oldiga yosh avlodni qalbida milliy va umumbashariy qadriyatlarni tarkib toptirish jarayonida axloqiy sifatlarni ham shakllantirish lozimdir. Ayniqsa, maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarida qadriyatlar asosida axloqiy sifatlarni tarkib toptirish va

tarbiyalash nihoyatda muhim bo‘lib, uning o‘ziga xos xususiyatlari mavjud. Bolalarda qadriyatlar asosida axloqiy sifatlarni tarbiyalash jarayonida ularning ongiga o‘zaro birlik va aloqadorlikda ta’sir etishi va mazmun- mohiyati bilan mos bo‘lishi kerak. Millatning milliy-madaniy merosdan bahramand bo‘lishi, o‘z asriy tarixi, o‘ziga xos qadimiy san’ati, ma’naviy qadriyatlari, diniy va dunyoviy bilimlari asosida kamtarlik, mehnasevarlik, erksevarlik, haqiqatgo‘ylik, mas’uliyatlilik, saxiylik, poklik kabi axloqiy tushunchalar milliy g‘ururni shakllantirish jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning axloqiy ongi, ularning xulq- atvori mehnatsevarlik, adolatparvarlik va boshqa yuksak ma’naviy-axloqiy sifatlarning negizi hisoblanadi. Axloqiy ong vijdon, burch, mas’uliyat, hayo, g‘urur kabi tuyg‘ular insonning ichki ruhiy hissiyotiga asoslanadi.

Bolalarning axloqiy ongi va tafakkuri estetik his-tuyg‘ulari bilan o‘zaro aloqada shakllanadi. Ularda milliy g‘ururni shakllantirish jarayonida estetik g‘oya, estetik did, go‘zallikdan zavqlanish qobiliyati ham o‘sadi.

Xalq pedagogikasida ifodalangan g‘oyalar, u yaratgan milliy qadriyat namunalari, Ahmad Yassaviy, Ahmad Yugnakiy, Yusuf Xos Xojib, Munis Xorazmiy, Abdulla Avloniy, Cho‘lpon , Abdulla Qodiriy kabi ajdodlarimizning asarlarida o‘z aksini topgan.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarini ma’naviy jihatdan barkamol bo‘lishida milliy g‘ururni shakllantirish tarbiyasi asosiy o‘rin tutadi. Shaxsning kamolotida axloqiylik, milliy iftixor, o‘z-o‘zini anglash, faxrlanish tuyg‘ularining zaruratini tan olish, maktabgacha yoshdagi bolalarda axloqiy sifatlarni shakllantirishda milliy qadriyat namunalaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.Bolalar ongida milliy o‘zbekona iftixor tuyg‘usini shakllantirish va axloqiylikni tarbiyalashda va muammolari ustida ishlashda, albatta bolaning yoshi dunyoqarashi va oilaviy sharoiti inobatga olinishi kerak.

Maktabgacha yosh davri shaxsning axloqiy sifatlarni rivojlanishi uchun katta imkoniyatlar taqdim etadi. Bunga ularning bo‘ysunuvchanliklari va ma’lum darajada ishonuvchanliklari, kattalar va tengdoshlariga nisbatan taqlidga moyil bo’lishlari, asosiysi bolalarga kattalarning do‘stona munosabatlari yordam beradi. Shuning uchun bu yosh davrida bolaning hayotida uning ota onasi, oila a’zolari va pedagog-tarbiyachining o’rni muxim bo‘lib, ular bola shaxsining ijtimoiy jarayonlarga kirib borishiga, axloqiy xulq-atvorning shakllanishiga bevosita va bilvosita ta’sir ko’rsatadi. Shuni alohida ta’kidlash kerakki, maktabgacha yosh davrida, ma’naviy axloqiy me’yorlar va xulq qoidalarini o‘zlashtirish sodir bo‘la boshlaydi. Bola shaxsining ijtimoiy yo‘nalganligi shakllanib boradi .

Maktabgacha yoshdagi bolalarning xarakteri ayrim xususiyatlar bilan o'ziga xoslikda ajralib turadi. Ko'pincha ular ta'qiqlar,undovlar ta'siri ostida o'ylamay , mavjud sharoitlarni hisobga olmsdan, tezlikda harakat qilishga moyil bo'ladilar. Buning asosiy sababi xulqdagi irodaviy sifatlarini tartibga solishning yoshga oid zaifligida faol tashqi turtkiga ehtiyoj hisoblanadi.Ijtimoiy tajribaning ortishi bois bolalarda fazo, vaqt, harakatni idrok qilish ko'lami kengayib boradi , bolalar o'z oldilariga qo'yilgan savollarga javob topishga intila boshlaydilar.

Milliy qadriyatlar vositasida maktabgacha yoshdagi bolalarda axloqiy sifatlarni tarbiyalash haqidagi muammolar G.I.Baturina, M.N.Bratuxinalar tomonidan olib borilgan izlanishlarda ma'naviylik, milliy madaniyatga va xalq tarixiga jalb etishning o'ziga xos omili sifatida tushuniladi, bular an'anaviy talim-tarbiya yo'nalishi vositasida bolalarni har tomonlama qobiliyatli bo'lib voyaga etishlariga imkon yaratadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda milliy qadryatlar asosida axloqiy sifatlarni shakllantirish keng imkoniyatlarga ega. Milliy qadriyatlar asosida bolalarda axloqiy sifatlarni shakllantirish jarayonida bolaning ijodiy imkoniyatlari amalga oshiriladi. Xalq ijodining shaxsda milliy iftixor, milliy qadryatlar tuyg'ularini shakllantirish vositasi sifatidagi ta'siri bola ijod sub'ektiga aylanganida kuchayadi. Bizningcha, zamonaviy pedagogik tizimning asosiy vazifalaridan biri bolalarni ijodiy jarayonning ishtirokchilariga aylantirib, ularni faol ijodiy darajada xalqning ma'naviy merosi olamiga olib kirishning samarali metodlaridan foydalanish hisoblanadi. Kundalik hayot va bayramlarda, an'ana va urf-odatlarda, mahalla va oilaviy o'zaro munosabatlarda milliy qadriyat g'oyalari ifodalangan va rivojlangan. Shu sababdan ham xalq an'analarida qo'llanilgan, asrlar davomida sinalgan barkamol shaxsni tarbiyalash vositalaridan voz kechib bo'lmaydi. Mazkur jarayonda maktabgacha ta'lim davri yetakchi o'rinni egallaydi. Mana shu davrdan boshlab bola shaxsida intensiv rivojlanish va sifat o'zgarishlarni ko'rish mumkin. Maktabgacha yosh davrida milliy g'urur, "men" konsepsiyasi motivlarini shakllantirishda bolalarning bilishga bo'lgan qiziqishlarini rivojlantirish, ijtimoiy, ma'naviy axloqiy qoidalarni o'zlashtirishlarida senzitiv hisoblanadi.

Markaziy Osiyoda istiqomat qilib, ijod etgan,dunyo tan olgan buyuk allomalarimizning aytgan fikrlari bugungi kunda ta'lim-tarbiyani tashkil etishda ibrat maktabi vazifasini o'tamoqda. Avlod-ajdodlarimiz bizga qoldirgan meroslarida pedagogik,umumbashariy qadriyatlarini hozirgi demokratik jamiyat qadriyatlari bilan uyg'unlashtirish, mustaqillik yillarida ta'lim tizimida

amalda qo‘llanayotgan metodlar, pedagogik fikr rivojini o‘rganish, tadqiq etish bugungi kun talabidir.

Jismoniy baquvvat va aqliy jihatdan etuk bolalar – eng avvalo, sog‘lom va ahil oilaning mevasidir. Hurmat- izzat, milliylik, odamiylik, mehr-oqibat, vatanga muhabbat, xalqiga sadoqatli bo‘lish kabi oliyjanob xislatlar aynan oila muhitida shakllanib sayqallanib boradi. Shuning uchun ham vatanparvarlik, baynalminallik, kamtarlik,xalollik kabi tuyg‘ularini bolani yoshiga,uning ruxiyatiga mos tarzda o’rgatish maktabgacha ta’lim tashkilotlari oldida turgan asosiy vazifalardir.

Or-nomus, shonu sharaf, Vatan va millat sha’nini har narsadan ustun bilgan Imom Al Buxoriy, Al Beruniy, Abu Ali Ibn Sino kabi buyuk allomalarimiz xalqni ma’rifatli qilish, ilm mash’ali bilan G‘arb va Sharqni yoritishga uringan bo‘lsa, Jaloliddin Manguberdi, Amir Temur singari sarkardalarimiz millatning g‘ururini baland qilish uchun butun hayotlarini safarbar etganlar.

Olimlarning fikrlariga ko‘ra, maktabgacha yosh davri alohida qulay idrok etish xususiyatiga egadir. Bolada ko‘rgazmali -obrazli fikrlash va tasavvur jadal rivojlanadi, nutqi rivojlanadi, psixik hayotida tajriba bilan boyiydi, olamni idrok etish va tasavvur bo‘yicha harakat qilish yuzaga keladi. Narsa-buyumlar va turli hodisalar haqidagi umumlashgan bilimlarning vujudga kelishi milliy qadriyatlar asosida ijtimoiy hayot bilan tanishishning muhim bosqichi hisoblanadi. Maktabgacha ta’limning zamonaviy pedagogikasida milliy qadriyatlarning roli va o‘rni ko‘rsatilgan tadqiqot e’tiborlidir. Milliy qadriyatlar – erta bolalik davrlarida boshlab tarbiyani insonparvarlash yuzasidan amaliy metodi ekanligi ta’kidlanadi.

Yuqorida ifodalanganlarni umumlashtirgan holda shuni aytish joizki, yosh avlod o‘z asriy o‘tmishini,ya’ni uzoq tarixi haqida bilishni, hozirgi zamon va kelajakni to‘g‘ri anglashni istagan har bir inson tarbiyaning noyob durdonasi hisoblangan milliy qadriyatlardan unumli foydalanishi kerakligini ta’kidlaymiz. Uning ahamiyati shundaki, yosh avlod uchun uning barcha ilgari surilgan g‘oyalari jumladan, go‘zallik, yaxshilik, tinchlikka intilish kabi fazilatlarini ularni ongiga muhrlash va ilgari surishimiz bilan bog‘liq. Kattalarning vazifasi esa – bolalarga xalq an’analari va urf-odatlarini o‘rganishning zaruratini tushunishlarini ta’minlashdan iborat.

Ota-onalar bilan xamkorlikda maktabgacha ta’limda milliy qadriyatlar asosida musiqaviy,adabiy kompozitsiyalarni tayyorlash o‘rinlidir. Milliy qadriyatlar orqali maktabgacha yoshdagi bolalarni milliy urf- odatlar, laparlar, alla, yor-yor kabilarni e’zozlab qadrlashga o‘rgatish zarur. Maqol va matallar

adabiy tilni boyitish, uning ifodaliligi, aniqligini rivojlantirish uchun ulkan ahamiyatga ega.

Ko‘pgina maqollarning mazmuni nafaqat grammatik qoidalarni o‘rganish uchun xizmat qilishi bilan birga , bolalarda axloqiy sifatlarni shakllantirish uchun ham manba bo‘lib xizmat qiladi. Bolalarni tug’ilib o’sgan Vataniga muhabbatli bo’lishga, mehnatsevarlikka, hozirjavob bo‘lishlariga yordam beradi. Masalan: —Elda bori – senda bori, —Har kimning o‘z fikri bor, —Har qush o‘z uyasida erkin, —Vataning tinch – sen tinch, —Oltin olma, duo ol, —Elga hurmat, oliy ximmat kabi maqollar maktabgacha yoshdagi bolalarda, vatanparvarlik, o‘z vatani bilan faxrlanishga undaydi. Topishmoqlar bolalarda kuzatuvchanlikni rivojlantiradi, hodisalarni taqqoslashga, xulosalar chiqarishga o‘rgatadi. Topishmoqlar bolalarni nutqini tez va ravon qilishga yordam beradi .Topishmoq bolaning aqliy salohiyatini o‘stiradi,estetik didni shakllantiradi, nafaqat topqirlikni rivojlantiradi, balki tashqi olam to‘g‘risidagi tasavvurni boyitadi va kengaytiradi.

Bolalarning har tomonlama rivojlanishida,ularni milliy qadriyatlar asosida tarbiyalashga qaratilgan o‘yinlar xalq tomonidan yaratilgan va insonlarning kundalik hayotidagi voqea va hodisalarni aks etttirgan ,o‘zida musiqa, raqs shakllarini mujassamlashtirgan bo’ladi. Inson go‘daklik davridan tashqi olamni anglay boshlaydi. Bunda o‘yinchoqlar bolaga atrof olam haqida tassavurga ega bo‘lishiga yordam beradi. Maktabgacha ta’lim-tarbiya jarayonida xalq o‘yinlaridan foydalanish ham milliy qadriyatlarimiz sanalib ularni mustaqil bajarishga o‘rgatish bolalarning mashg‘ulotlarga nisbatan qiziqishlarini oshiradi. Bolalar bu bilan o‘zlarida jo‘shqinlikni his etadilar.

Milliy qadriyatlarning muhim jihati Vatanga, millatga, elu yurtga sadoqat bilan xizmat qilishdir. Vatanini sevmagan, millatining tarixi va taqdiriga loqayd qaraydigan insonning komilligi haqida so‘z bo‘lishi mumkin emas.Bolaning kelajagi qanday bo‘lishida albatta oilaviy muhitning ahamiyati juda kata. Oila qanchalik bolaga namuna bo‘la oladigan va o‘zaro munosabatlarda samimiylikni aks etib tursa, ota -onaning farzandiga bergan tarbiyasi ham shunchalik samarali bo‘ladi .Farzandlarimiz qalbida vatanparvarlik tuyg‘ularini shakllantirish barcha ota- onalarning, tarbiyachi-pedagoglarning, keng jamoatchilik a’zolarining ona Vatan oldidagi burchlaridir. Shuning uchun bolalarining ota-onalari bilan ham mafkuraviy ta’lim ishlarini olib borilishi maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar:

1. Каюмова Н.М.(2022 November) Функциональные обязанности директора дошкольной образавательной организации.In international scientifik and praktikal konference”the time of scientific progress (Vol. 1.No.3.pp.102-107)

2. Каюмова Н.М.,&Якубова.З.З.(2021).Дошкольное образование как способ формирования образованной и воспитанной личности. In Современная наука XXI век:научный,культурный,ИТ контекст (pp92-95).

3. Qodirova, F. R., Toshpo‘latova, S. Q., Kayumova, N. M., & A’zamova, M. N. (2019). Maktabgacha pedagogika. T.:-2019.

4. Kayumova, N. M. (2013). Maktabgacha pedagogika. O‟ quv Qo‟ llanma.

5. Каюмова, Н. М. (2022, November). Функциональные обязанности директора дошкольной образовательной организации. In international scientific and practical conference» the time of scientific progress» (Vol. 1, No. 3, pp. 102-107).

6. Qodirova, F. R., Toshpulatova, S. Q., Kayumova, N. M., & A’zamova, M. N. (2018). Preschool pedagogy. Textbook) Tashkent-2018.

7. Kayumova, N. M., & Ro‘ziyeva, M. M. Oilada bolalarni xalq merosi vositasida ma’naviy-ahloqiy tarbiyalashda xalq pedagogikasining o‘rni. Uchinchi renessans davrida Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning roli” mavzusidagi talabalarning Ilmiy-amaliy anjumani materiallari, 102-104.

8. Каюмова, Н. М., & Базарбаева, З. О. (2023, October). Речь детей как психолого-педагогическая проблема. In international scientific conference» innovative trends in science, practice and education» (vol. 2, no. 8, pp. 68-73).

9. kayumova, n. m. (2023). educating children in the spirit of national values in preschool educational organizations and in the family. Modern Scientific Research International Scientific Journal, 1(6), 33-38.

10. Kayumova, N. M., & Turg‘unova, M. R. (2023, January). “Ilk qadam” davlat o ‘quv dasturi asosida maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’lim jarayonlarini tashkil etish. in international conferences (Vol. 1, No. 2, pp. 609-612).

11. Kayumova, N. M., & Turg‘unova, M. R. (2023, January). Maktabgacha ta’limni sifat jihatdan takomillashtirishda tarbiyachining pedagogik mahorati. in international conferences (Vol. 1, No. 2, pp. 605-608).

12. Kayumova, N. M., & Murodxo‘jaeva, Z. M. (2023, January). Tarbiyachining faoliyalarni tashkil etilish jarayonidagi ijodkorligi. In international conferences (Vol. 1, No. 2, pp. 601-604).

13. Каюмова, Н. М., & Якубова, З. З. (2021). Дошкольное образование как способ формирования образованной и воспитанной личности. In Современная наука. XXI век: научный, культурный, ИТ контекст (pp. 92-95).

14. Kayumova, N. M. (2019). Peculiarities of teaching english in esp classes. modern scientific research, 128.

15. Каюмова, Н. М., & Пирмухамедова, М. Э. (2019). Руководитель дошкольной образовательной организации и его функциональные обязанности. Актуальные проблемы современного образования: опыт и инновации, 42.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada xalqning qadimiy urf- odatlari, an’analari,marosimlari umuminsoniy va milliy qadriyatlarinig yosh avlod tarbiyasiga ta’siri,ularni milliy qadriyatlar asosida axloqiy jihatdan tarbiyalashning ahamiyati yoritilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье освещается влияние древних традиций, обычаев, общечеловеческих и национальных ценностей народа на воспитание молодого поколения, важность их нравственного воспитания на основе национальных ценностей.

SUMMARY

In this article, the impact of the people’s ancient traditions, customs, universal and national values on the education of the young generation, the importance of educating them morally on the basis of national values is highlighted.